

KNYGOS ATEITIS

BERNHARD FABIAN*

Englisches Seminar der Universität
Johannisstr. 12-20, 48143 Münster, Vokietija-Deutschland
El. paštas: bfabian@uni-muenster.de

Reikia pripažinti, kad knygą šiuo metu ištiko krizė. Kartais ši krizė atrodo tokia grėsminga, jog kelia didelį nerimą autoriams, leidėjams ir skaitytojams. Iš esmės krizė yra situacija, sukelianti lemtingus dalykų ar reiškinių pokyčius. Tokioje situacijoje šiandien atsidūrė knygos, kaip informacijos laikmenos, istorija. Gali būti, kad ji jau pasiekė *paskutiniąją* ribą.

Mūsų kultūra savo prigimtimi yra teksto kultūra, o knyga, iš pradžių rankraštinė, vėliau spausdinta, taip ilgai buvo pagrindinė informavimo priemonė, kad mes jau įpratome ją laikyti universalia. Unikali ir turtinga knygos istorija, atrodo, tik sustiprina tokį mūsų požiūrį. Knyga perteikia sukaupą pasaulio pažinimo lobyną ir turtina dvasią. Barbara Tuchman savo pagiriamajame žodyje knygai sako: „Knygos yra civilizacijos nešėjos. Be knygų istorija yra nebyli, literatūra bežadė, mokslas silpnas, mintys ir teorijos sustingusios“ [13,13]. Knyga apima visas gyvenimo sferas, ji lydi mus visur ir visada. Ateities knygą apibūdino garsusis satyrinis laikraštis *Punch, or the London Charivari* [7, 171–172]. Jame jau prieš keletą metų buvo paskelbtas sensacinas elektronikos amžiaus atradimas – informacijos perteikimas be ekrano ir laidų, kompaktiškas, lankstus, neįtikėtinai patogus, o ženklus itin paprasta skaityti. Tai tokia knyga, kokios mes visi trokštame.

Turtinga knygos istorija turi ir antrąją pusę – tai nuolatinis nepasitenkinimas knyga dėl jos ribotumo ir trūkumų, išryškėjančių tam tikromis istorinėmis situacijomis. Problemų kilo jau legendiniam Aleksandrijos bibliografui Kalimachui: μέγα βιβλίου μέγα χεχού – didelė knyga yra didelė bėda (359 fragmentas). Kalimachas susidūrė su knygos ritiniais, tad jo atodūsis yra suprantamas. Naujesniais laikais atsirado daugiatomiaj foliantai, kurių formatas akivaizdžiai neatitiko knygos idėjos. Louisas Sébastianas Mercieras savo utopinėje istorijoje *L'an deux mille quatre cent quarante*, para-

* *Red. pastaba:* prof. Dr. Bernhardas Fabianas (gim. 1930 09 24) dirbo Miunsterio (VFR) universiteto katedros vedėju, 2002 m. išrinktas Berlyno Humboldtų universiteto garbės profesoriumi. Mokslo sritys – knygotyra ir anglistika. Leidybos projekto „Istorinių knygų fondai“, kurį sudaro 43 tomai, leidžiami trimis serijomis, vadovas ir vyriausiasis redaktorius (1992–2001 m.).

šytoje 1772 metais, ateities biblioteką įsivaizdavo kaip nedidelį kabinetą su mažučiais knygų tomeliais, kuriuose sutalpintas didelių foliantų turinys. Aštuonioliktojo amžiaus išradimas – kompaktiška kišeninė knyga, šis *objekt nomade*, šiandieną yra tapęs neatsiejama mūsų gyvenimo dalimi.

Septynioliktojo šimtmečio pabaigos mokslui knyga pasidarė per lėta informavimo priemonė. Tuomet pažinimas tapo nenutrūkstamu procesu, o visa, kas nauja, turėjo būti greitai paskelbta. Knyga, kaip informacijos laikmena, tam tikslui pasirodė netinkama. Šią komunikacijos problemą beveik tuo pačiu metu Anglijoje ir Prancūzijoje išsprendė pradėjęs pergalingą žygį laikraštis. Nuo 1874 metų, pasak Theodoro Mommseno, specialybės literatūroje pradėjo pirmauti specialybės laikraščiai [10, 43].

Ankstyvuoju mokslo plėtros etapu susikaupė tokia įvairi faktinė informacija, jog kilo poreikis laisvai ją derinti. Knyga, būdama vienareikšmė ir nuosekli, tam tikslui netiko. Taip atsirado žemėlapis, kurį poliistorikas Vincentius Placcius 1683 pavadino išskleista knyga – „chartae non compacte sed solutae“ [3]. Beje, Placcius sukonstravo pirmąją spintą žemėlapiams, kurią vėliau įsigijęs ne kas kitas kaip Leibnizis¹.

Tokie masinės informacijos istorijos faktai rodo, kad knyga jokių būdu negali patenkinti įvairiopų teksto kaupimo ar platinimo poreikių. Yra tokių sričių, kuriose, siekiant efektyviau naudoti informaciją, knyga ne tik gali, bet ir veikiausiai turi būti pakeičiama, tačiau kitose srityse pageidaujamam rezultatui pasiekti ji yra itin veiksminga. Knyga, regis, įsitvirtina ne kaip universali informavimo priemonė, o kaip sudedamoji informacijos spektro dalis.

* * *

Šiandieną grėsmingai stiprėjantis skeptiškas požiūris į knygą radosi iš dalies ir dėl fondų gausos. Jie ypač sparčiai augo bibliotekose nuo devynioliktojo amžiaus. Vadinamasis informacijos sprogimas, paprastai laikomas dvidešimtojo amžiaus reiškiniu, prasidėjo jau aštuonioliktajame amžiuje. Apie 1830 metus literatūros produkcija pradėjo tolydžio augti. Problema tapo ne pati knyga, o spausdintų tekstų gausybė. Pasidarė neįmanoma bibliografiškai aprašyti viso literatūros srauto net ir dvidešimtojo amžiaus išvakarėse, rašomąją mašinėlę pradėjus spausdinti standartines katalogų korteles. Tad nereikia stebėtis, kad spausdintasis masyvas tapo ne laukiamu palikimu, o slegiančia našta.

Vienas pirmųjų „knygų keliamą grėsmę“ diagnozavo Ortega y Gassetas. Praėjus keletui metų po jo žymiojo *Minios sukilimo* (*Aufstand der Massen*, 1929) viename tarptautiniame bibliotekininkų kongrese jis kalbėjo apie slegiantį jausmą atsidūrus „knygų džiuگلėse“. Knyga jam atrodė būtinai reikalinga, o didėjantis informacijos srautas suvaldomas tik pasitelkus naują, ribojantį požiūrį į knygą. Knygų srautą, pasak

¹ Plg. [8, 210–211].

Ortegos y Gasseto, reikia filtruoti, o tai daryti turi bibliotekininkai. Jis teigė, kad „ateityje bibliotekininko užduotis bus ne tik knygų globojimas, bet ir reguliavimas to *mise au point* gyvenimo reiškinių, kuris vadinamas knyga“[4]. Iš pirmo žvilgsnio utopinė idėja, o kartu įžvalgi pastaba remiasi nerealizuojamu sprendimu – įvedimu į komunikacijos sistemą keletą klodų, kuriuose visa, kas laikina, atsiskirtų nuo to, kas pastovu, o neesminiai dalykai – nuo esminių. Po kelių dešimtmečių panašių siūlymų, kaip tvarkyti mokslinės literatūros produkciją, būta ir Jungtinėse Valstijose.

Antrojo pasaulinio karo metais ir kiek vėliau kilo knygų miniatiūrizavimo idėja. Visai rimtai pasiūlyta knygos teksto mikrofilimą pritvirtinti kitoje kataloginės kortelės pusėje [11]. Tokiu būdu bibliotekos fondai būtų sutalpinti jos kataloge. Tai pirmoji iš daugelio dvidešimtojo amžiaus knygos ir bibliotekos iliuzijų. Kurį laiką mikrospaudai buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Knygos puslapis buvo labai sumažintas, tačiau tekstas su lupa dar perskaitomas. Mikrošriftu išspausdinti didelės apimties tekstų rinkiniai, skirti mokslo tiriamiesiems tikslams, šiandien dūlėja kartu su specialiais skaitymo prietaisais. Filmuoti knygos pradėtos senokai, tačiau mikrofiša yra vokiečių 1940 metų atradimas. Čia panašiai kaip patefono plokštelėje grafiniai ženklai transformuojami standartinėje juostelėje [5]. Atviruko dydžio ultramikrofišos, talpinančios iki 3000 puslapių, taip pat nugrimzdo praeitin. Tačiau knygų filmavimo idėja dar gyvavo. Filmų baze besiremiančios mikrobibliotekos koncepcija pateko į akligatvį dar gerokai iki kompiuterių įsigalėjimo.

1945 metais Vannevaras Bushas, prezidento Rooseveltto mokslinis patarėjas, idealią biblioteką apibūdino taip: tai rašomojo stalo dydžio prietaisas, kuris visus reikalingus tekstus, pateikęs mažiausiu formatu, sujungia su efektyviu paieškos mechanizmu. Tai asmeniniam naudojimui skirta mokslinė biblioteka. Prietaisas buvo pavadintas „Memex“. Jis iki šiol žinomas kaip techninės galimybės pranokstanti vizija [1, 101–108]. Tikriausiai šis prietaisas ras vietą kada nors įkurtame Utopijų muziejuje.

Visos tos pastangos neištūmė knygos, iki šiol nerasta jos pakaito. Bibliotekos augo ir auga toliau. Kaip ir anksčiau skaitomi tūkstančiai originalų tų knygų, kurios kadaise buvo nufilmuotos. Antrinė knygos forma tik tuo atveju yra vertinga, kai norima apsaugoti fondus. Šis atkaklus knygos išsilaikymas pirmiausia gali būti paaiškinamas taip: tarp žmogaus akies ir originalaus knygos puslapio (kokybiškai išspausdintos knygos puslapio) atsiranda ryšys, kurį galima laikyti antropologiškai nekintamu. Ar tai galėtų paneigti tas, kuris yra bent kartą skaitęs knygą ekrane?

* * *

Istoriniu požiūriu mūsų teksto kultūros raida pastaraisiais dviem šimtmečiais, atrodo, pasiekė ribą, už kurios turi atsiverti iš esmės naujos galimybės kaupti, pateikti ir platinti tekstus. Motyvai yra žinomi. Diferenciacijos procesai, vykstantys visose srityse, reikalauja didelio ir nuolat spartėjančio kompleksiško apibendrinimo. Kiekvienas

naujas etapas, palyginti su šiek tiek ankstesniu, yra sudėtingesnis ir sunkiau aprėpiamas. Kaip tai reiškiasi rašto ir spaudos sferoje, akivaizdžiai matome kasdien.

Evoliucija atvedė tiesiai prie kompiuterio. Tačiau kompiuterio atsiradimo istorija, kaip žinoma, nesiklostė taip, kaip tikėjosi informavimo priemonių istorikai. Kad ir kaip būtų, mes turime kompiuterį, jis tampa vis greitesnis ir pajėgesnis. Kompiuteris visuotinai paplito. Šiuolaikinis skaitmeninio amžiaus žmogus priklausomai nuo požiūrio jį laiko ateities informacijos simboliu arba simbolių informacija, o štai kritikų nuomone, tai – demoniško ateities pasaulio instrumentas.

Elektroninis tekstas iš tiesų yra radikali naujovė. Jis padarė tokį perversmą, kad mums dar ilgai bus sunku iki galo įvertinti visus jo pranašumus. Visiškai neįprasta tai, kad iki šiol fiziniėje laikmenoje, net ir miniatiūrizuota forma saugotas tiesiogiai suvokiamas tekstas yra dematerializuojamas. Neįprasta ir galimybė bet kuriuo metu ir įvairiausiais būdais manipuluoti besikeičiančiu tekstu, kuris, be kita ko, yra suspaustas tokiu būdu, kokio anksčiau nebuvo galima net įsivaizduoti, pagaliau galimybė neįtikėtiniu greičiu pasiekti žodį ir vaizdą naujais, magiškai atrodančiais kanalais.

Tai jau visai nepanašu į pirmąją knygą. Pirmiausia turime pripažinti, kad įvyko negrįžtamas posūkis. Kompiuteris yra tekstų produkavimo instrumentas. Maža to, jis leidžia parengti ir įvairiai, iki pat mažiausių detalių išanalizuoti didelius tekstų masyvus, generuoti teksto struktūras. Knygos galimybės šiuo atveju arba ribotos, arba visai neįmanomos. Pavyzdžiui, kritinių veikalų leidimams reikia plataus aparato, atskleidžiančio veikalo genezę ir jo spausdinimo aplinkybes. Iki šiol etapams nuo rankraščio projekto iki naujausio leidimo atskleisti reikėjo didelių išlaidų, arba buvo visai neįmanoma tai padaryti. Elektroninis tekstas leidžia pateikti hierarchizuotą vaizdą teksto plotmių, kuriomis galima pasinaudoti *ad libitum*. Tokios formos aparatas yra *sui generis* konstruktas, naujos rūšies teksto konfigūracija, kokios nesuteikia ir negali suteikti knyga. Ateityje reikšmingesnių kritinių veikalų leidimai turės „tekstą skaitymui“ knygos pavidalu ir „darbinį tekstą“ elektroninės, vartotojo poreikiams pritaikytos formos pavidalu.

Elektroninis tekstas atveria naujų perspektyvų, kas anksčiau buvo nepasiekiamas, tampa įmanoma. Geriausias pavyzdys – potenciali galimybė įvaldyti spausdintą medžiagą elektroniniu duomenų apdorojimo būdu. Be to, naudojant internetą pasiekta tokia hierarchinė diferenciacija, kuri esant neribotai spausdintos medžiagos apimčiai įgyvendina svarbiausią teksto kultūros pageidavimą: iš informacijos masyvo išskiria tai, kas laikina ir efemeriška, ir užtikrina ilgalaikiškumą net ir tuo atveju, jeigu jis nėra pageidaujamas arba jo nesiekiamas. Internetas tapo priemone parengti teksto medžiagą tolesniam apdorojimui. Ją sudaro ne tik šiandien informacijos šiuokslėmis vadinama gausybė neesminių dalykų, kurių pasaulis ilginiui atsikratys, bet ir, pavyzdžiui, gerokai pažengusių sričių mokslo tiriamieji rezultatai, kurie turi būti greitai *ad-hoc* pranešimo

forma pateikti visuomenei. Ypač vaizdžiai tai iliustruoja neseniai atsiradęs elektroninis laikraštis.

Visa tai sukūrė situaciją, kurią turėtume suvokti kaip dalies knygos funkcijų perleidimą. Knyga nebepatenkina visų poreikių, o ir mes neturėtume jai užkrauti to, ką šiandien galime gauti kitomis priemonėmis. Tačiau lieka neatsakyta į klausimą, ar dėl to knyga praranda savo ypatingą statusą. Vis dėlto šioje situacijoje kaip niekad aiškiai išryškėja knygos specifika.

Knyga yra priemonė, pateikianti užbaigtą ir nuosekliai organizuotą tekstą, o tam labiausiai tinka knygos, kaip kodekso, forma. Knyga yra priemonė, perteikianti koherentiskai išdėstytus argumentus arba rišlų turinį. Jeigu tai laikysime knygos pranašumu, galėsime vertinti knygos, kaip „lėtos“ informavimo priemonės, vaidmens didėjimą, sąmoningai ir vis labiau atsiribodami nuo greitėjančio tempo². Knyga yra *svarbiausia* refleksijos priemonė. Ji įvykius vaizduoja iš tokio atstumo, iš kurio galima viską apžvelgti ir be kurio netektume visų orientyrų.

Nebereikia iš naujo atrasti knygos vaidmens žinojimo procese, tačiau būtina jį iš naujo apmąstyti. Mokslas susideda iš detalių, o jo rezultatai turi būti patikrinti, apdoroti ir pritaikyti praktikai. Monografinio pobūdžio knyga iš esmės yra reiškinių integracija, žyminti pasiekto pažinimo lygį ir brėžianti naujas tolesnio darbo gaires. Monografija įvairiapusiškai atveria naujus horizontus ir neretai peržengia konkretaus mokslo ribas. Panašų uždavinį, tik kitame lygmenyje, atlieka vadovėlis, supažindinantis su tam tikra mokslo sritimi. Šiame kontekste minėtina ir mokslo populiarinimo knyga, kurios funkcija panaši, tačiau dar kito lygio. Čia minėtina net ir grožinė literatūra, kurios paskirtis – perduoti fiktyvią patirtį. Viena aišku: knyga yra daugiau negu priemonė apmąstyti pažinimui perteikti. Ji gali laiduoti pažinimo pažangą, nes yra iš esmės į ją orientuota.

Įvairiose pažinimo srityse knyga, kaip žinia, atlieka skirtingas funkcijas. Tačiau net ir gamtos moksluose, kurie, atrodo, galėtų išsiversti be knygos, monografijos, žinynai ir vadovėliai užima tvirtas pozicijas. Reikšmingi net ir „tolimų nuo knygos“ disciplinų veikalai aiškiai rodo, kad knyga, būdama fizinis objektas, visų pirma išreiškia dvasinį turinį. Ji yra koncentruota priemonė ir juo labiau bus reikalinga, juo stipriau intelektualiajame gyvenime ryškės išsisklaidymas ir daugiakryptiškumas.

Elektroniniame pasaulyje knyga vargu ar gali būti išstumta. Šiandien jau beveik visos knygos parašytos kompiuteriu. Kada nors atsiras nauja knygų rūšis – *printed on demand*, kai tekstas iš kompiuterio atminties bus perkeliamas ant elektroninio popieriaus, kuris dar tebekuriamas. Galbūt šis ateities popierius galėtų būti glotnus ir malonus akiai, kaip ir įprastinis popierius. Tačiau ar jis nesens ir bus patvarus, dar pamatysime. Iš esmės knyga išliks tol, kol bus autorių, norinčių ją parašyti. *Rašliava* (viel *Büchermachens*), – taip ne visai tinkamai išvertė Lutheris pamokslininko Salia-

² Plg. [6, 21–36]

mono žodžius, – *neturi pabaigos*. Autorių troškimas išreikšti save knygos forma garantuoja knygos išlikimą.

Jeigu aš teisus, šiuo metu ir netolimoje ateityje mūsų problema taps ne pati knyga, o knyga kaip tradicinės teksto kultūros elementas. Turiu galvoje teksto kultūros tęstinumą. Klausimas atrodo visai paprastas, tačiau sunkiai apibrėžiamas dėl savo painumo. Kaip galėtume, turėtume ir privalėtume suderinti įprastą, lengvai apžvelgiamą spausdintą palikimą su naujomis sparčiai besiplėtojančiomis elektroninėmis priemonėmis? Iš tikrųjų tai – bibliotekos ateities klausimas.

Bibliotekos niekada nebuvo vien spaudinių saugyklos. Jos yra kultūros sukurtas reiškiny, kai spaudinio esmė išreiškiama jo forma. Tai pirmiausia pasakytina apie centrines bibliotekas, nacionalinius arba tarptautinius spaudinių archyvus. Anksčiau bibliotekos buvo dvasinių turtų saugyklos, dabar jos tampa objektyvia kultūros atmintimi, kitaip tariant, *šitos* kultūros avangardu. Eurokratų žargonu bibliotekos dabar vadinamos „atminties institucijomis“. Viena apmąstyme Karlas Popperis teigė, kad bibliotekos yra kultūros kvintesencijos saugotojos: jeigu, kaip jis mąsto, viskas pražūtų, neliktų net mūsų subjektyvių prisiminimų, mūsų kultūrą būtų galima rekonstruoti ir atgaivinti iš bibliotekų fondų [9, 107–108]. Šia prasme visas spausdintas paveldas, kuris suvokiamas plačiau negu knyga, yra tam tikra užbaigta visuma. Tai šimtmečius nenutrūkstantis teksto gyvenimas, kuriam būdingas integruojantis pobūdis.

Į praeitį visada žvelgiame atsirinkdami. Nė viena epocha nesigilina globaliai į tai, kas buvo ar atsitiko tik vieną kartą. Ji turi savo tikslinį požiūrį net į skirtingus vienu metu dalykus. Tokios tendencijos pastebimos ir literatūroje, naujas suvokimas ryškėja meno srityje bei filosofinės ar mokslinės minties sferoje. Nuolat išskiriami segmentai, dalys, kurios dažniausiai modifikuojamos ir įsilieja į naujus sąryšius. Taigi bibliotekos yra talpyklos. Jos saugo tuos kultūros turtus, kurie nuolat ir nepaliaujamai susiduria su naujais kultūros procesais arba gali suteikti jiems dinamiškumą.

Siekiant užtikrinti teksto kultūros perimamumą, ji turi būti atvirai prieinama arba sukurti nauji prieigos būdai. Dar prieš keletą dešimtmečių daugelis tų būdų buvo sudėtingi. Fondus buvo galima pasiekti per nepatogius katalogus, kuriuos pačius reikėjo pertvarkyti. Šiandien, atsiradus platesnei priemonių paletai, situacija daugeliu atžvilgių pagerėjo. Didelio masto katalogų retrokonversija (dažnai susijusi su fondų apsaugos ar tobulinimo priemonėmis) gerokai palengvina mokslo tyrimus, bet niekas negalėtų atsisakyti įvairiops interneto pagalbos.

O štai elektronikos galimybės žadina fantaziją ne tik futurologų, kurių prigimtis – kurti vizijas, bet ir įkvepia bibliotekininkus, kurie iš esmės laikomi realistais. Netikėtai diskusijų objektu tapo ne tik tekstų prieigos galimybių išplėtimas, bet ir požiūris į pačių teksto fondų rekonfigūriškumą. Nepaprastos talpos elektroninės atminties perspektyva piešia radikaliausią viziją – visišką mūsų tekstų perkėlimą į

elektronines ateities priemonės. Taip būtų galutinai atsikratyta nuolat jaučiamos knygų naštos. Bet ar tai vyktų prasmingai, naudingai ir taip, kaip mes pageidautume?

Kompiuterizavimą paprastai suvokiame kaip autonomiškai besiplėtojantį ir nevaldomą procesą. Sakoma: prasidėjo skaitmeninė revoliucija. Ar tikrai prasidėjo? Tvirtinama, kad mūsų kultūra virsta „kaupimo būseną“ (*Aggregatzustand*). Ar tikrai taip? Teigiama, kad spausdintas paveldas netenka savo materialiosios išraiškos. Ar tai tikrai neišvengiamą? Kiekvieno spausdinto teksto pavertimui antrine skaitmenine forma reikia žmonių ir institucijų, kurioms pavesta globoti bibliotekų fondus. Ar kiekvienas sprendimas lengvai įgyvendinamas – jau kitas klausimas. Juk iš tiesų niekas nevyksta savaime. Skaitmeninių formų įsiveržimas toli gražu nėra netikėtas technikos pasaulio įvykis.

Mėginama išskirti tris kompiuterizavimo kryptis. Pirmoji – tarnavimas mokslo tyrimams. Tuo atveju sujungiami duomenys, kurių kitu būdu negalima sujungti (taip sukuriama naujos rūšies archyvai), arba tekstai taip įtraukiami į esamas ar sukurtas naujas struktūras, kad skaitmeninė teksto forma atskleidžia kitokių būdu nepasiekiamo pažinimo lygį; tokie, pavyzdžiui, yra skaitmeniniais ženklais paversti rankraščiai. Šiems projektams reikia nevienodų sąnaudų, tačiau jos visada yra didelės. Antroji kryptis – tekstų išsaugojimas. Bet kokiais būdais sužaloti tekstai turi būti išsaugomi perkeltant juos į antrines laikmenas. Čia skaitmeninė forma naudojama kaip reprinted ir mikrofilmo alternatyva.

Trečioji kryptis yra nespėcinė, tačiau labai perspektyvi. Ji pasižymi plačiomis galimybėmis. Reikšmingesni tekstai atrenkami ir paverčiami skaitmenine forma; anksčiau ar vėliau jų prireikia arba jais susidomima. Tai yra pagrindas kurti virtualią biblioteką, o ji jau ima pamažu formuotis. Idėjos šalininkai tokiu pagrindu laiko internetu pasiekiamą tekstų fondą, kuris yra daug didesnis negu tradicinių bibliotekų ir kuriuo galima naudotis laisvai iš bet kurios vietos. Kaip konkrečiai turėtų funkcionuoti tokia virtuali biblioteka, dar labai sunku pasakyti. Kol kas nėra realių ar potencialių dalyvių koordinavimo, nėra ir susistemintos paieškos galimybės.

Virtualios bibliotekos tekstų visuma neišvengiamai neteks savo pirminės formos. Nenutrūkstamas spausdinto paveldo srautas yra sutvarkytas natūraliai ir stabiliai. Paverčiant tekstus skaitmenine forma šie ryšiai nutrūksta. Visiškai skaitmenizavus tekstus (panašiai kaip numato plataus taikymo Gutenbergo projektai) ir dėl to išnykus pirminei formai, gali nebelikti net ir sakinio konstrukcijos. Akivaizdu, kad dėl to nukentėtų teksto kokybė. Tačiau tokiu atveju atsirastų galimybė manipuluoti tekstu ir fragmentiškai juo naudotis. Be to, būtų galima laisvai grupuoti skaitmeninius tekstų srautus (jeigu ši galimybė nebus iš anksto apribota). Todėl priklausomai nuo požiūrio į pačią problemą skirtingai ar net prieštaringai vertinami virtualios bibliotekos pranašumai, trūkumai ir rizika.

Virtuali biblioteka turi techninį ir teorinį aspektą. Ji vertinama ir labai reikšmingu visuomeniniu-politiniu aspektu. Jeigu tam tikros apimtys skaitmenizuotų tekstų vi-

suma taps laisvai prieinama visiems ir visada, tai reikš neribotas individualaus informacijos gavimo ir žinių perėmimo galimybes. Kiekvienas individas ne tik gali, bet ir turi susikurti savo informacijos lauką, kitaip tariant, nepriklausomai nuo jau turimų žinių kiekio laisvai ir savarankiškai orientuotis paties susikurtame informacijos pasaulyje. Tai ypač reikšminga ir siektina šiandien jau egzistuojančiam informacijos elitui, kuris pirmiausia išryškėjo per knygą, o tik vėliau – per antrinį, elektroninį tekstą. Ar radikalus informacijos masyvo individualizavimas taps pamatine visuomenine-polititine programa, parodys ateitis. Bet kuriuo atveju tai galima traktuoti kaip autonominio mokymosi idėją, kuri dabar plėtojama pedagogikoje. Taip sukuriama ankstyvos intelektualinės brandos prielaidos.

Specialistai įsivaizduojamą užbaigtą virtualią biblioteką laiko utopija. O taip yra dėl paprastos priežasties: skaitmenizavimas – brangiausias būdas paversti spausdintus tekstus antrine forma, be to, apdoroti tekstų, švelniai tariant, neapbrėptus tekstų masyvus. Kita vertus, ši koncepcija yra techniškai ir visuomeniškai patraukli ir galėtų būti redukuota. Tada tai būtų ne milžiniškos apimties planavimo rezultatas, o atsitiktinė sankaupa to, ką bibliotekos ar leidyklos mano esant verta ar tinkama perkelti į antrinę formą.

Netolimoje ateityje bus imamasi ryžtingų veiksmų sukurti tekstų bazę, kurios atrankos kriterijus bus ne tam tikra tekstų kokybė, o jų tinkamumas paversti skaitmenine forma. Turėsimė suprasti, kad susidūrėme su nauju kanonu, kurio esmė yra tekstų „kaupimo būseną“. Šis kanonas savo ruožtu gali sulaukti ir kontrargumentų: elektroninis tekstas įsitvirtins kaip viena iš svarbiausių informavimo formų būtent dėl galiybės tekstus skaitmenizuoti (tiesiogiai arba pertvarkytus), o tai bus teksto eros pabaiga. Įsigaliojus šiam kanonui, *vien tik* spausdintiems tekstams iškiltų pavojus tapti inaktyviu tradicinės bibliotekos fondu, kuris ilgainiui ir jai nebebus reikalingas.

Toliau to scenarijaus neplėtosiu. Jo esmė ta, kad šioje srityje išryškės sprogdinanti skaitmeninio fundamentalizmo jėga. O fundamentalistais čia laikoma nevienalytė grupė, kurią sudaro įvairaus rango politikai, kultūrininkai, pedagogai, mėlynakiai modernizavimo šalininkai ir nemaža bibliotekininkų. Kontrargumentai, kuriuos čia iškeltume, susiję ne su knyga arba ne pirmučiausia su ja, kaip to būtų galima tikėtis, o su išaugusia teksto kultūra, kuri galėtų būti orientuota į daug žadančią radikalią pradžią. Mes aiškiai susiduriame su atgimstančio futurizmo apraiška. Jau 1909 metais Filippo Tommaso Marinetti savo garsiajame manifeste ragino naikinti bibliotekas [12, 78]. Tačiau jos vis dar egzistuoja. O tie, kurie sugeba pažvelgti už magiškojo rutulio, pranašauja joms naują ateitį.

* * *

Ateityje nenumatomi tokie mūšiai su knygomis, kokie vyko tradicijai susidūrus su modernizmu; jie vaizduojami neprilygstamoje Jonathano Swifto satyroje. Bus mėginama sukurti ilgalaikę teisingą koncepciją, užtikrinančią tęstinumo išsaugojimą vyksiant sparčiai modernizacijai pačioje jautriausioje mokslo ir informacinės visuomenės

sferoje. Esminiai klausimai, į kuriuos turime atsakyti, yra susiję su knyga ir bibliotekomis.

Ar mūsų šalis pakankamai pasirengusi spręsti tuos uždavinius? Ar turime *vieną* kompetentingą centrą, kuriame būtų galima apsvarstyti daugybę problemų ir parengti pavyzdinį scenarijų to, kas ateityje būtina ir galima padaryti? Ne. Tačiau toks centras yra užsienyje. O kiek mes turime bibliotekininkystės katedrų? Po visų universitetinio mokslo reformų – tiktai *vieną*. 1921 metais perkeldant šią katedrą į Berlyną Adolfas von Harnackas bibliotekininkystės mokslo uždavinius apibrėžė taip: „Jo objektas yra visa šiuolaikinė bibliotekininkystė ... moksliniu, pedagoginiu, techniniu ir komerciniu aspektais, visų pirma Vokietijoje, o toliau ir visose kultūros valstybėse“ [15, 150]. Ar pakanka tam vienos katedros, jei pagalvoji, kokia siaura kartais būna katedros specializacija, o ji tokia ir turi būti siekiant gerų rezultatų?

Kas daroma mūsų mokslinėse bibliotekose ne tik etatų, bet ir pačių bibliotekininkų kompetencijos didinimo prasme? Mažai, jeigu iš viso kas nors daroma. Ar modernizuojamos studijų programos? Tik tokiu būdu, kad jos apkarpos ir, beje, netinkamiausiose vietose. Ar mūsų visuomenėje iš esmės sukurtas bibliotekoms palankus klimatas? Vargu. Šiandienė mokslo ir švietimo politika skatina informacijos perteikimo technologijų raidą, tačiau nesustiprina bibliotekų pozicijos, veikiau daro ją tik nestabilesnę. Todėl neturėtume stebėtis, kad skubotai susižavėjus šio laikmečio skaitmeninių technologijų pranašumais formuojamas klaidingas požiūris į bibliotekas. Neseniai kaip didžiulės pažangos argumentas man buvo pateiktas pavyzdys, kad skaitmeninę knygą esą gali vienu metu skaityti šimtas studentų prie šimto ekranų. Tačiau apie tai, kad kiekvienas studentas mieliau įsigytų nuosavą knygos egzempliorių ir tai būtų pigiau, – pamirštama.

Mums reikia garantijų. Tačiau reikia ir dar kai ko. Kultinėje ankstyvosios mokslo pažangos knygoje *Of the Proficiency and Advancement of Learning* (1605) Francis Baconas pirmasis atkreipė dėmesį į šiandien itin aktualią problemą – *informacijos perdavimą*. Vienos pastraipos pastaboje pasakyta: *De prudentia traditionis* [2, 137], t. y. išmintis turi remtis tradicija, o mūsų krašte to kaip tik pasigendama. Dar nepakilus iš Antrojo pasaulinio karo griuvėsių, 1948 metais Wolfas von Niebelschützas teigė: „Tradicija iš esmės yra tai, ką paimame iš praeities, kad atvertume kelius ateičiai“ [14, 321].

*Sutrumpintas pranešimas, skaitytas 2002 m. gegužės 14 d.
suteikiant Humboldtų universiteto garbės daktaro vardą.
Iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė*

Įteikta 2003 m. liepos mėn.

1. As We May Think. In *Atlantic Monthly*, 1945 July, 175, p. 101–108.
2. The Advancement of Learning, ed. Arthur Johnston. Oxford, 1974, p. 137.
3. *De arte excerpendi*. Vom gclährten Buchhalten Liber singularis. Holmiac et Hamburgi, 1689.
4. Die Aufgabe des Bibliothekars („Misión del bibliotecario“). In *Gesammelte Werke*. Augsburg 1996, III, S. 595.
5. GOEBEL, Joseph. *Schrift, Letter, Mikrokopie*. Mainz, 1940.
6. HESSE, Carla. Books in Time. In *The Future of the Book*, ed. Geoffrey Nunberg. Berkley and Los Angeles, 1996, p. 21–36.
7. Learn with Book. In *The Future of the Printed Word*, ed Philip Hill. Milton Keynes, 1980, p. 171–172.
8. MURR, Christoph Gottlieb von. *Journal zur Kunstgeschichte und zur allgemeinen Literatur*, 7 (1799), S. 210–211.
9. *Objektive Knowledge: An Evolutionary Approach* H. Oxford, 1975, p. 107–108.
10. *Reden und Aufsätze* (1905): Reprint. Hildesheim, 1976, S. 43.
11. RIDER, Fremont. *The Scholar and the Future of the Research Library*. A. Problem and Its Solution. New York, 1944.
12. SCHMIDT-BERGMANN, Hansgeorg. *Futurismus. Geschichte, Ästhetik, Dokumente*. Reinbeck bei Hamburg, 1993, S. 78.
13. *The Book*. Washington, 1980, p. 13.
14. Tradition und moderne Kunst. In *Freies Spiel des Geistes. Reden und Essays*. Düsseldorf und Köln, 1961, S. 321.
15. *Wissenschaftspolitische Reden und Aufsätze*. Zusammengestellt und herausgegeben von Bernhard Fabian. Hildesheim, 2002, S. 150.

FUTURE OF THE BOOK

BERNHARD FABIAN

Abstract

The paper is an inquiry into the nature and future of the book. Owing to its versatility, the book is generally regarded as an all-purpose medium. There can be no doubt that as a medium it performs superlatively well. But it also has serious limitations. These emerged as early as the seventeenth century when the communication of scientific knowledge required a 'faster' medium than the book and led to the invention of the journal. Similarly, the need to store rearrangeable pieces of information led to the invention of the card index. The need to store large masses of information has revealed further limitations of the book. However, the invention of the computer and the employment of other devices for information storage have not 'invalidated' the book as a medium. They have merely 'relieved' the book from functions which it is not ideally suited to perform. In a larger context the book will be reinstated as the medium for the presentation of a coherent argument and for communicating a text in an orderly sequence. The major problem is not the future role of the book but the continuity of the textual tradition based on the printed book. The digital library which is now under consideration everywhere may establish a disorderly canon of texts the rationale of which is their availability in electronic form. This would have far-reaching intellectual consequences.